

A „könyves ember” Amerikában¹

Püski Sándor kulturális kapcsolatrendszere

Bevezetés

Püski Sándor hosszú élete során nagy utat járt be. Életútját maga dokumentálta, az általa létrehozott és neki kézbesített magán- és üzleti levelezéseket, elszámolásokat, számításokat, tervezeteket, felszólalásokat, számára értékes újságcikkeket, írásokat, könyveket, könyvrészleteket, fényképeket megőrizte, dokumentumgyűjteményét haláláig formálta.²

Élete iratanyagának egy részét tematikus rendben *Könyves sors, magyar sors* című önéletrajzi könyvében publikálta.³ A címválasztás híven tükrözi személyiségét.⁴ A címmel Püski nemcsak munkásságának, egész életét átszövő kiadói programjának gyökereire utal, de emléket állít a politikai életben neki fokozatosan hátat fordító Veres Péternek is.⁵ Püski halála után hagyatékát fiai kiegészítették, lezárták. Gyászbeszédek, visszaemlékezések tették teljesebbé az anyagot.⁶ A Püski-hagyaték 2014-ben Püski Istvánnak köszönhetően került a Rendszer-váltás Történetét Kutató Intézet és Archívum birtokába, alapszintű rendezettség

SEMSEI FERENC (1996) a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelemszakos hallgatója.

- 1 A szerző 2019. évi Országos Tudományos Diákköri Konferencián különdíjat nyert dolgozata.
- 2 *Püski Sándor emlékkönyv: Egy legendás ember beszédes dokumentumai*. Szerk. Püski István, bev. Püski István. Bp., 2013, Püski, 5. – Püski István véleménye a hagyatékról: „Mikor elkezdtem átnézni Édesapám, Püski Sándor rám hagyott levelezését, döbbsentem rá, hogy micsoda értékes anyag van a kezemben, hisz a harmincas évektől kezdve találtam levelezést a szerzőivel, nyomdákkal, kiadókkal, hivatalokkal.” Uo. 5.
- 3 Püski Sándor: *Könyves sors – magyar sors*. Bp., 2002, Püski.
- 4 Vö. Veres Péter: *Parasztosors – magyar sors*. Bp., 1941, Magyar Élet [Püski].
- 5 Püski István édesapja és Veres Péter kapcsolatára kitérve így vélekedett: [...] neki az volt [a filozófiája], hogy a néppel akár a pokolba is, és mivel a poklot választotta, hát ment vele, de azt mindig hozzátésem, hogy ha ő nem lett volna, akkor Édesapám nem éli meg 56-ot, mert nagyon sokszor letartóztatták, és mindig ő hozta ki a börtönből.” Püski István közlése alapján. (A szerző által készített interjú a Nemzeti Emlékezet Bizottságának tulajdonát képezi.)
- 6 A visszaemlékezések egy része a válogatott szerzők további anyagaival együtt megjelent: Püski István: i. m. 7–222.

jellemezte. Fizikai jellemzőit tekintve hozzávetőlegesen 5,16 iratfolyómétert kitevő 43 dobozból 14 (mintegy 1,68 iratfolyóméter) tartalmazza a jelen téma felteképezéséhez szükséges dokumentumokat.

Kutatásom célja Püski Sándor egyesült államokbeli és nyugat-európai kulturális tevékenységének/szerepeinek (kapcsolatépítés, könyvterjesztés és könyvkiadás) vizsgálata, különös hangsúllyal az egyes szervezetek és Püski között kialakuló kapcsolati, kapcsolódási pontok felderítésére, a szakirodalomból ismert, de gyakorlati példákkal ezidáig nem illusztrált bizományosi értékesítés működésére. Dolgozatomban e mellett a Püski Sándor körül kiépülő – döntően kulturális jellegű – kapcsolatrendszer szándékozom bemutatni az egyesült államokbeli tartózkodásának idejére vonatkozóan, kitérve a kapcsolatok sokszínűségére, a Püski személyét érő támadásokra is.

Értelmiség a „máglyán” – Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere

Püski kapcsolatrendszerének magyarországi alapjait tekintve három fő szervezetet kell mindenképpen szem előtt tartanunk. Nem avatták a közösség tagjává, ugyanakkor személyes kapcsolataink keresztül gyakorlati szintű, szoros összeköttetésben állt a Magyar Testvéri Közösséggel. Szemléletes példa erre Kovách Aladár, aki a közösség tagjaként 1941-ig a Magyar Élet Kiadó lektora is volt.⁷ Könyvterjesztői, könyvbarát hálózatának kiépítésére először a Fitos Vilmos nével fémjelzett Turul Szövetség keretein belül tett kísérletet. A létrejövő Turul Szövetség könyvterjesztő KFT-t azonban (az 1940. évi könyvnap eredményeit leszámítva) nem ítélte túlzottan sikeresnek, ezért ebből már 1941-ben kilépett. Ezután fordult figyelme a Soli Deo Gloria református ifjúsági mozgalom felé, amelynek tagjaival már könyvesboltja megnyitása óta jó kapcsolatban állt, a mozgalom fiataljai könyveit informális úton már terjesztették, a Turul Szövetséggel történő szakítás után azonban a kötelék formális viszonyra alakult. Az így kialakult kapcsolati rendszer túlélte az említett szervezeteket, és a későbbiekben emigrációba lépő tagok Püski Sándor amerikai tevékenységének hajnalától aktivizálhatók maradtak, segítették vállalkozását.

Püski Sándor amerikai küldetésének közvetlen előzménye az ellene és a hozzá hasonló nem író – azonban eszmeileg a népiekhez kapcsolódó – értelmiségiek ellen folytatott per és annak ítélete volt.

Az 1956-ban Petőfi Párt névvel újjáéledő Nemzeti Parasztpárt Szellemi Irányító Testületének egyik szervezője Püski Sándor lett. Már ezelőtt megtervezte a Magyar Írás Kiadó Szövetkezet megalapítását is. A szövetkezet célja egy önálló, félhavi folyóirat és könyvkiadóvállalat létrehozása volt a népi írók és a mozgalomhoz kötődő fiatalok számára. 1956 augusztusában a szövetkezés szükségességének

7 Szekér Nóra: *Titkos társaság: A Magyar Testvéri Közösség története*. Bp., 2017, Jaffa, 126–127 (Modern magyar történelem sorozat).

alátámasztására – közvetetten a népiek nevében is szólva – körlevelében a következő gondolatokat fogalmazta meg: „Nem voltunk, s ma sem vagyunk reakciósak, s nem sírjuk vissza a régi rendszert, de engedjék meg a politikusok, hogy ne örüljünk a diktatúrának, a mezőgazdaság és a kisipar lerontásának és a szövetkezeti mozgalom lejáratásának. [...] A nemzet szellemi gazdálkodásában éppen olyan pazarlás folyt és folyik idővel, ideggel és energiával, mint az anyagiban. [...] Nem vagyunk kommunisták, s csak a magunk módján tudunk ebben a jobbításban részt venni. A magunk módja pedig: önálló lap- és könyvkiadó.”⁸ A tervezett szövetkezet Németh László, Illyés Gyula és Veres Péter visszalépése miatt végül nem valósult meg.⁹

Bár Püski letartóztatását 1957-ben Veres Péter még meg tudta akadályozni, 1958-tól a politikai rendőrség csoportdossziét nyitott a népi írókról. Megfigyeléséről Püski szándékosan nem vett tudomást, hiszen tudta, bármikor elvihetik, amint ez korábban is megtörtént. Baráti köre jelentette a párt irodalompolitikájával szemben álló, legsúlyosabb, legegységesebb, legerősebb ellenálló csoportot, ugyanakkor külföldi kapcsolatokkal is rendelkeztek.¹⁰ Püski ezekben az években a népi írók és szimpatizánsaik „egybertartásáért”, a mozgalom megismertetéséért és a magyar kultúra őrzéséért (ezen belül is nagy hangsúlyt kapott Erdély) több kulturális rendezvényt szervezett.

A hatalom 1962-ben látta az időt elérkezettnek a népi írók megfélemlítésére¹¹ és a nemzeti kommunisták és revizionisták figyelmeztetésére, a rezsim új útirányának kijelölésére, kereteinek megszabására. Minthogy az íróknak nagy tekintélyük volt, ezért került sor a nem író értelmiségiek, a kohéziót nyújtó, „kovászt” jelentő személyek perbe fogására is. A vádak közül kimaradtak az erdélyi vonatkozások, és a nyugati kapcsolatok is felszínesen kerültek szóba, valamint nem terjedtek ki a népi írókhoz fűződő kapcsolatokra, ugyanis az évek óta tartó, eredménytelen kutakodások után a politikai rendőrség emberei a lehető leggyorsabban prezentálni akartak valamit.¹² A rendszerellenesség vádját a harmadik út szocialista jellemzőinek félremagyarázásával próbálták alátámasztani. A vádlottak közül – a Püski belső köréhez tartozó – Zsigmond Gyula három év, Bodor György három és fél év, Püski négy és fél év börtönbüntetést kapott. 1963-ban az amnesztiarendelet okán szabadulhattak.

Püski bűnbakká tétele után¹³ realizálta a kommunista hatalommal való egyezés, a kompromisszumos megoldás keresésének lehetetlenségét. Rájött,

8 Püski Sándor: i. m. 185–186; Lásd Ständeisky Éva: *Üldözött értelmiségiek a kora Kádár-korszakban – Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere (Esettanulmány)*. Ék., 2002, 178.

9 Püski Sándor: i. m. 192–193.

10 Püski István – Gulay István: „Ismertem...”, i. m. 229.

11 Papp István: *A magyar népi mozgalom története: 1920–1990*. Bp., 2012, Jaffa, 244.

12 Ständeisky: i. m. 187.

13 Püski Sándor: i. m. 67. – „Nézzé, mi tudjuk, hogy nem maguknak kellene itt lennie, hanem az íróbarátaiknak, de tudja, ez politika, hozzájuk nem nyúlhattunk, s ezért kerültek sorra maguk” – mondta ki nyíltan a vizsgálótiszt Püskinek. Uo. 67.

a könyves szakmába Magyarországon csak egy rendszerváltás következtében kerülhet vissza.¹⁴

„Magyar–amerikai álom” szövődik

Püski amerikai kitelepülését valójában hosszan tartó tervezés, állapotfelmérés előzte meg.¹⁵ 1966. decemberben egyéves látogatói útlevelel, kettős céllal már nekivágott feleségével az Újvilágnak. A családlátogatás, két kitelepült fiuk, Gábor és Sándor viszontlátása mellett Püski Sándor – a nyilvánosság előtt egyelőre titkolt – szándéka már akkor egy magyar jellegű amerikai kulturális vállalkozás volt.¹⁶

Püski magát az emigráció életébe belevetve reaktiválta és bővítette kapcsolatait. New Yorkban Kiss Sándorral, volt kiskgazdapárti politikussal és Remenyik Zsigmondnéval találkozott, Los Angelesben Trombitás Dezső, a hollywoodi magyar református gyülekezet lelkésze biztosított számára fórumot, s tervezetét Ignác Rózsa fiának, Makkai Ádámnak és Erdélyi Endrének is felvázolta. Február 15-én San Franciscóba Hites Kristófhhoz, a San Franciscó-i bencés gimnázium igazgatójához ment át, akinek személyén keresztül remélt utat találni a katolikus körökbe.¹⁷ Február utolsó harmadában indult el három hónapos körútjára, amelynek keretében a magyar emigráns politikusok közül a kiskgazda Sz. Szabó Pált és a korábbi miniszterelnököt, Nagy Ferencet kereste fel, valamint a parasztpárti Kovács Imrével és az egykori demokrata néppárti politikussal, Varga Lászlóval is kapcsolatba lépett. A Magyar Öregdiák Szövetség tagjai közül a Hétvégi Magyar Iskola alapításában részt vállaló, annak Bessenyei György körét vezető és az Anyanyelvi Konferenciát támogató Nagy Károllyal és Fekete Pállal kereste az együttműködést. A Kongresszusi Könyvtár munkatársainak köréből felkereste az 1947-ben, az Egyesült Nemzetek élmezési alkalmazottjaként (1950-ig) Washingtonba települő Kardos Talbot Bélát és a nyelvész Bakó Elemért. Az egyházi vezetők köréből az Amerika Hangja Rádiójánál dolgozó református lelkésszel, Hőgye Mihállyal, valamint a református püspökként működő és a *Függetlenség* és a *Testvériség* című lapokat kiadó Béky Zoltánt és baráti körét látogatta meg. Felkereste régi egyetemi barátját, Megyesi Jenőt, rokonát, az 56-os Nyeste Gábort, az orvos Vajda Benőt, a könyvtáros és

14 Püski István – Gulay István: „Ismertem...”, i. m. 334.

15 „[...] a '67 és '70 közötti időszakban mindenki meglátogatta édesapámékat szinte az irodalmi életből. Mit mondhatnánk? Hirtelen-gyorsan mondom neveket: Nagy László, Juhász Ferenc, Nagy Gáspár, Sánta Ferenc, elment Németh Lászlóhoz, vele is tárgyalt, hogy kimennének-e előadói körútra és más előadókkal is: Jancsó Adrienne, Béres Ferenc és többekkel... Erdélybe is átment, erdélyiekkel tárgyalni [...]” Püski István közlése alapján.

16 Püski Sándor, i. m. 195; Püski István, Gulay István: „Ismertem...”, i. m. 334; Szeredi Pál: *Püski Sándor: Politikai életrajz*. Pilisszentkereszt, 2016, Barangoló, 174.

17 Püski Sándor: i. m. 204.

könyvkiadó Csicsery-Rónay Istvánt, a radioaktivitást kutató Boros Lajost, a New Brunswick-i magyar könyvkereskedőt, Somody Pált is. Az Amerikai Magyar Könyvtári és Történelmi Társulatban elnöki szerepet betöltő Szent-Iványi Sándorral történő találkozás után, Füzesi Istvánnal tanácskozott az alapítólevél jogi és politikai tételeiről. Találkozott Wass Alberttel is.

Május közepén feleségével együtt Tar Mihályt látogatták meg, ezt követően Buffalóban, ifj. Püski Sándornál szálltak meg. A személyes találkozókön kívül világszerte váltott leveleket a magyar emigráció tagjaival.¹⁸

Fontos adalék – a fentebbiekben utaltunk rá – a kapcsolati szálak újrafűzése szempontjából Püski István meglátása, aki hangsúlyozta, az Egyesült Államokban kiépített kapcsolati háló alapjai az 1945 előtt létesült könyvbarát rendszerig nyúltak vissza: Püski Sándor régi viszonteladóival tudta ismét felvenni a kapcsolatot.¹⁹

Püski elképzeléseit 1967 januárjában Los Angelesben tartott beszédében tárta első ízben az amerikai magyarság elé.²⁰ Itt foglalta össze először szövetkezeti vagy részvénytársasági alapon elképzelt tervezetét. A személyes hangvételű bevezetőt követően az amerikai magyar könyvkiadás helyzetéről beszélt, megosztva régi jelszavát, ami egyben kiadói programjának is tekinthető: „[...] a könyvet nem veszik, hanem eladják”.²¹ Pár hetes tartózkodása alatt levont következtetései alapján – amelyekhez azonban a szövegből is kitűnő olvasottsága, valamint előzetes tájékozottsága is hozzájárult – előadásában már megjelennek azok a vezérmotívumok, amelyekhez külföldi küldetése során tartotta magát. A pártoló tagok toborzásának kérdésében az ifjúság, a lelkészek és a pedagógusok mellett nagy hangsúlyt kapnak az emigráció női tagjai is. „S a szervezésnél különösen számítunk az asszonyokra, [...] mert kedvük és energiájuk mindig döntő tényező a család és a társadalom életében” – jelentette ki.²² A későbbiekben Püskiné segítségének fontosságát szintén kiemelte.

Életrajzírója, Szeredi Pál is hangsúlyozza a beszédből kiszűrődő hiányosságot, az emigrációs gondolkodás és viselkedés nem ismerését.²³ A kiforrott szellemi, ideológiai útírány a gyakorlat mezsgyéjén az itt elhangzó társulások formák egyikében sem indulhatott el.

Vízuma lejártával a Püski házaspár hazatért. Püski Sándor élményeit négy főbb dokumentumban foglalta össze: Levél Erdei Sándornak,²⁴ „Amerikából

18 Püski Sándor: i. m. 201, 207-209; Püski István, Gulay István: „Ismertem...”, i. m. 341, 343. – Levelezések egyes részei, kapcsolódó dokumentumok – Püski Sándor: i. m. 195-231; Gulay István: „Ismertem...”, i. m. 336-340, 342-362.

19 Püski István közlése alapján.

20 Püski Sándor: i. m. 196-200; Püski István – Gulay István: „Ismertem...”, i. m. 336-340.

21 Püski Sándor: i. m. 197; Püski István – Gulay István: „Ismertem...”, i. m. 337.

22 Püski Sándor: i. m. 198; Püski István – Gulay István: „Ismertem...”, i. m. 338.

23 Szeredi: *Püski...*, i. m. 175.

24 Püski Sándor: i. m. 217-220.

jöttem...”,²⁵ *Feljegyzés egy magyar jellegű amerikai kulturális vállalkozás ügyében*,²⁶ valamint *Magyarok közt Amerikában* címmel.²⁷ Az utóbbiból kirajzolódik a szerző magyarságfogalmának – a korszak hivatalos retorikájával szembeni – széleskörűsége (15 millió magyarban gondolkodik), az amerikai emigráció helyzetének, lelkületének biztosabb (ámde még mindig hézagos) ismerete, kulturális terjesztői vállalatának összetett értelmezése.

Püski Sándor „felderítő” útja során megbizonyosodott lehetőségeiről, miszsiójának nehézségeiről. Biztató kezdeti lehetőségnek mutatkozott harmincas évekbeli elvbarátjának, Taliga Miklósnak az ajánlata, aki kedvező feltételekkel berendezett könyvesboltját Püskinek szánta.²⁸ A politika részéről mutatkozó bizonytalanság és az ezzel járó, a tervezetthez képest kései kijutás miatt a lehetőséggel nem élhetett.

Új idők, új erkölcsök? – a „hivatalos” Magyarország

Az „első Anyanyelvi Konferencia kedvező szelében”,²⁹ 1970-ben nyílt meg Püskiék előtt a kitelepülés lehetősége: Molnár János művelődésügyi miniszter-helyettes tankönyvterjesztési terveibe ugyanis Püski elképzelése beleillett.³⁰ Zsebében konzuli útlevéllal,³¹ amelyre az akkori hatályos jogszabályok szerint a külföldre végleges letelepedési céllal távozó, de magyar állampolgárságukat elhagyni nem kívánó személyek voltak jogosultak. Püski maga indult útnak, felesége ugyanis váratlan megbetegedés következtében férjét csak decemberben követhette László fiuk kíséretében.³²

A hivatalos állami intézmények közül Püskiék kapcsolatban álltak a Magyarok Világszövetségével, s azon belül is szoros összeköttetésben voltak az Anyanyelvi Konferenciával, ám ez a viszony a vizsgált időszakban mindvégig ellentmondásos volt.³³ A pártoktól, kormányoktól hajdan függetlenül működő

25 Püski István – Gulay István: *„Ismertem...”*, i. m. 394–398.

26 Püski Sándor: i. m. 220–223.

27 Püski István – Gulay István: *„Ismertem...”*, i. m. 384–393.

28 Püski Sándor: i. m. 209; Szeredi: *Püski...*, i. m. 185. (Szeredi Pál feltehetően tévesen Taliga Jánosnak nevezi a könyvesboltját eladni kívánó ismerőst.)

29 Szeredi Pál: *A népi egységtől a nemzeti egységig: A Püski Kiadó története. Emlékező kiállítás*. Bp., 1991, Petőfi Irodalmi Múzeum, 41.

30 Csúri Ákos (szerk.): *Parván: Dunakorzó az arconalban I: Püski Sándor = Cs. Á.: A 93 éves Püski Sándorral beszélget Csúri Ákos*. Bp., 2004, Püski, 36; Püski Sándor: i. m. 229.

31 Fejér Gyula: *Mi magyarul vagyunk emberek: Beszélgetések a magyarságtudatról itthon és a nagyvilágban = F. Gy.: Püski Sándor: politikus, könyvkiadó, Amerikai Egyesült Államok*. Bp., 1989, Hírnök Média, 115.

32 Püski István – Gulay István: *„Magyar ügyben mindenkivel szóba állunk”: Püski Sándor élete hagyatékának tükrében III: 1970–2009*. Bp., 2016, Püski, 13.

33 Püski Sándor: i. m. 321. – Püski Sándor és a Magyarok Világszövetsége közötti feszültség érzékelhető László fiának küldött levelében: „Úgy tűnik, hogy legalább ezt [a könyvek

Világszövetséget 1948-tól a kommunista rendszer a Külügyminisztérium kerebébe illesztette, majd 1959-től feladatait az emigrációs politikára vonatkozó párt-határozatok írták elő. Az intézmény eredeti szemléletétől eltérően az új szerv nem törődött a határon túli magyarok kiszolgáltatott helyzetével.³⁴ Az anyanyelvi konferenciák létesítését a hivatalos magyar állam és az emigráció közötti párbeszéd megteremtésének céljával kezdeményezte több nyugati értelmiségi, köztük az 1956-ban emigrált szociológus professzor Nagy Károly, a szintén '56-os menekült író, irodalomtörténész Czigány Lóránt és az országot a második világháború utolsó időszakában elhagyó történész, Várdy Béla.³⁵

Püski könyvterjesztői tevékenységét a Kultúra Könyvkülkereskedelmi Vállalaton keresztül bonyolította le, amellyel viszonya változatos képet mutat. Kapcsolatuk 1967-ben kezdődött, amikor is – az említett tervezet iránti kezdeti érdeklődés után³⁶ – a vállalat elutasító választ ad, mondván, van elég partnerük.³⁷ Második kijövetelüket követően ideiglenes megállapodást kötöttek: amennyiben a tervezett amerikai vállalat megalakul, Püskié lenne az USA mindazon területeinek képviselője, amelyek korábbi szerződésekkel nincsenek lekötve, ugyanakkor hitelt és bizományi raktárt is kapnak a forgalomnak megfelelően, a szokásos kereskedelmi feltételekkel egyetemben.³⁸ New Yorkban ezért még nem telepedhettek meg, mert a Kultúrának ott más képviselője volt.³⁹ 1972. november 28-i levelében Kárpáti Józsefnek, a Magyarok Világszövetség főtítkárának úgy nyilatkozott, a viszony alakulása jó.⁴⁰ A rá következő év augusztusában azonban a vállalat igazgatóságától a rá jellemző pragmatikus, de erélyes stílusban többszöri megbeszélésre hivatkozva a legnagyobb amerikai vásárlókkal azonos feltételeket kívánt a jutalékozást illetően. Kérése támogatásáért fokozatosan növekedő dollárforgalmat vállalt. Ezt követően a fix és bizományosi hitelkeret, továbbá a fizetési határidő növelését kérte.⁴¹ Szerződéseiket a nyugati viszonteladókra vonatkozó szabályozások szerint kötötték, a szocialista országokra jellemző kölcsönös, cserealapú kereskedelem nem érvényesült.⁴² A nehézségektől függetlenül 1981-ben Püski büszkén hangoztatta: „A mai Kultúra

megérkezését] elintézték Kárpátiék; – A feszültségek jelenléte a kapcsolat egészére jellemző lehetett. [...] hol segítettek, hol nem [...] – összegezte Püski István. Püski István közlése alapján.

34 Bakos István: *Nemzetépítő kísérlet: A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989–2000*. Lakitelek, 2018, Antológia, 18–19.

35 Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország: Nyugati magyarok a változások éveiben, 1985–1995*. Basel-Budapest, 1996, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 386–387.

36 Püski István – Gulay István: „Ismertem...”, i. m. 402–403.

37 Püski Sándor: i. m. 226; Püski István, Gulay István: „Magyar ügyben...”, i. m. 12.

38 Püski Sándor: i. m. 233.

39 Fazekas Erzsébet: *Magyar könyvesház New Yorkban*. EgyLa, 1985/14, 6.

40 Püski Sándor: i. m. 290.

41 Püski Sándor: i. m. 314–315.

42 Fazekas: *Magyar...*, i. m. 6.

illetékesei [...] elismerik, hogy magyar könyvben és újságban az egész nyugati világban a legnagyobb vásárlójuk vagyok.”⁴³

1971-ben Püski új segítőre talált Simó Jenő művelődési miniszterhelyettes személyében. 1978-ban felvette a kapcsolatot Pozsgay Imrével is, akivel személyesen 1982-ben találkozott először. Születendő könyves cégének (Magyar Book) novemberi megbeszélésén pozitívan értékelté saját helyzetét, az eddigi eseményeket: „A Művelődésügyi Minisztérium elfogadja a javaslatomat, és nemcsak hogy támogatja a Külkereskedelmi Minisztériummal együtt az érdekelt export-import vállalatoknál a javaslatom végrehajtását, hanem a maga részéről már ebben az évben komoly programok (anyanyelvi konferencia, külföldön élő magyar művészek kiállításai) végrehajtásával be is bizonyította, hogy hajlandó a nyugati magyarsággal való együttműködésre anélkül, hogy politikai behódolást kívánna.”⁴⁴

A magyar irodalom ügynöke – támogatók és támadók

„[Dr. Püski Sándor] Budapestről [a] napokban »engedéllyel« áttelepült honfitárs (ki tudja, ez mit jelent?) [...]” – tette fel a „költőinek” – avagy provokatív-nak – szánt kérdést a *New Yorki Magyar Élet* publicistája a lap 1971-es januári számában.⁴⁵

Püski Sándort Hamza András fogadta (aki valószínűleg már a repülőtéren várta).⁴⁶ Megállapodásuk alapja egy magyar könyvklub létesítésére irányult (fenntartva más üzletágakban további vállalkozások kezdeményezésének lehetőségét), amelynek célja könyvterjesztés. Püski születendő cégére ruházta a Kultúrától kapott és egyúttal a jövőben megszerzett terjesztői jogokat. Hamza több befektetésként biztosított helyiséget s felszerelést a Magyar Book számára, továbbá kezességet vállalt a bankgaranciát, hitelkeretet s készpénzforgótőkét illetően. Az induláshoz szükséges kezdőtőke finanszírozásában 2500 dollárral Nyeste Zoltán, egykori recski elítélt, a Magyar Öregdiák Szövetség Bessenyei György Körének tagja és Tar Mihály lapkiadó nyújtott segítséget, míg az amerikai üzletben jártas Kovács Andrást bízták meg a pénztáros-titkári teendők

43 Püski Sándor: i. m. 390. – A kialakult jó kapcsolat tényét alátámasztja Püski István visszaemlékezése, aki a könyvek terjesztésében egyértelműen pozitív szerepet játszó személyként jellemzi a vállalat vezetőnőjét, s hangsúlyozza töretlen segítségnyújtását, továbbá édesapja kijelentését megerősítve ezt is: „[...] gyakorlatilag ’80-’81-re a könyvkiadónk, könyvesboltunk [...] lett a világ legnagyobb választékú [magyar] könyvesboltja, ez szó szerint értendő, mert nálunk nemcsak a magyarországi könyveket és folyóiratokat lehetett megkapni, hanem a világ bármely táján megjelent magyar könyveket és folyóiratokat is [...]” Püski István közlése alapján.

44 Püski Sándor: i. m. 232.

45 N. N.: *Szerecsenmosdatás New Brunswickon*. NYiMÉ, 1971, 8.

46 Püski Sándor: i. m. 229, 232-233.

ellátásával. A cég hivatalos képviselőjét, a vezetéssel kapcsolatos teendőket szülei letelepedési ügyének rendezéséig ifj. Püski Sándor látta el.⁴⁷

A körút-szervezéseket, valamint népművészeti alkotások, filmek értékesítését illetően Hamza egy második intézmény kialakítását javasolta, létrehozva ezzel kettejük kettős vállalkozását, amelybe barátaik anyagi hozzájárulással és szervezői tevékenységgel kapcsolódhattak volna be. Elképzelése szerint 5000 dolláros eszmei értékre épülne a Püski–Hamza tulajdon 50%-os elosztásban, amelyből a külső tagok egyenlő arányban vásárolnának úgy, hogy részvényeik összege nem haladhatja meg az összérték 48%-át.⁴⁸ A javaslatot azonban a kereskedelmi jog szerint nem lehetett kivitelezni, s ettől eltekintve is elfogadhatatlanná vált Püski számára, arra jutott ugyanis, hogy a felvázolt esetben a tőkét az új társaknak kellene adniuk, míg Hamza Andrásé lenne tőkebefektetés nélkül a részvények negyede. Ilyen kondíciók mellett az előadás-sorozat és a művészeti áruk forgalmazásának költségeit nem akarta egybeolvasztani.⁴⁹

Püski Sándor és Hamza viszonya már a közös ötletelés kezdeti szakaszában megromlott. A Hamza-féle javaslatot elutasító *Tények és javaslatok a könyvterjesztés tárgyalásához* című dokumentumban már megjelennek azok a nézetkülönbségek, amelyek a nem sokkal későbbi szakításhoz vezetnek. Az elutasítás magyarázata beszédes: személyes indok. Megfogalmazásából érzékelhető ellenérzésének természete.⁵⁰

Hamza András ígéretével ellentétben, a megkötött megállapodással szemben csak kezességet kívánt vállalni, ezért a vállalat újraalakítását szorgalmazta, „[...] úgy, hogy a szükséges tőkét azok [barátok és mások] hozzák, de az ő szavazattöbbsége a vállalatnál megmaradjon” – összegezte saját megfogalmazásában Hamza elképzelését Püski.⁵¹ Feleségének helyzetét instabilnak érezte az új feltételek között, eredeti megegyezésük szerint ugyanis az egyéb üzletágak irányítására Püskiné együttműködő, de külön céget alapíthatott volna. Püski Sándor és a Budapesten élő műfordító, Szíjgyártó László közti levelezés alapján részleteiben nehezen rekonstruálható, de jól érzékelhető Hamza Andrásnak Zoltán Ilonával szemben alkalmazott kizorító taktikája.⁵² Püski úgy vélte, felesége kikapcsolásával Hamza vezető pozícióba akart kerülni. Végül 1970. december közepén Hamza András anyagi segítsége nélkül, több barátjának befektetésével indította meg vállalkozását.⁵³ Ennek hatására több közvetett támadás is érte, Hamza még 1974-ben is negatív színben próbálta feltüntetni volt üzlettársát

47 Püski Sándor: i. m. 232–234; Püski Sándor, i. m. 236.

48 Püski Sándor: i. m. 234.

49 Püski Sándor: i. m. 236.

50 Püski Sándor: i. m. 236–237.

51 Püski Sándor: i. m. 245.

52 Püski Sándor: i. m. 244–250.

53 Püski Sándor: i. m. 276. – A cég részvényesei voltak: a Püski család, Nyeste Zoltán, Tar Mihály, Kovács András, Debreceni Ferenc, Köpeczi Deák Sándor.

Lőrincze Lajosnak szóló levelében, a Püski körül kialakult hálózati rendszer bomlását hangoztatva.⁵⁴ Az ellenben igaz, hogy a Püski Sándor megjelenésével az őt támogató és bíráló körök összetétele főképpen a kezdeti időkben változott.

1972-ben az erdélyi származású (1947-től azonban már Magyarországon élő) előadóművész, Jancsó Adrienne, a magyar dal terjesztését szem előtt tartó énekes, Béres Ferenc és a zeneszerző, lantművész Kecskés András közreműködésével létrejött *Magyar évszázadok dalban és versben* című előadássorozat (amelynek sikere Püski első szervezői áttörése volt) turnéját megelőző vehemens politikai támadások a vállalkozás berkeiben is feszültséget szültek, aminek végkifejletként Tar Mihály és Kováts András elhagyták.⁵⁵ Szabó Pál egykori parasztpárti politikus, a vállalat támogatója éppen egy bonyodalmas részvénybefizetés és a Vajda Benővel történő együttműködés kapcsán hidegült el.⁵⁶ Tar, Kováts és a Magyar Baráti Közösségben is tevékenykedő Cseh Tibor még az előadókörút ideje alatt Püski tudta nélkül Horizons Unlimited névvel kezdett új cég alapításába. A Magyar Book egyházi és társadalmi vezetőinek segítségével szerették volna levenni válláról a rendezés „terhét”. Az ügy természetesen – a vezetők félrevezetésének ellenére – kitudódott, s ilyen formában nem lett belőle semmi.⁵⁷ Püski – személyiségéhez mérten indulatos – 1974. április 8-ai levelében az észak-amerikai magyar kulturális élet szegényes voltára hivatkozva jóhiszemű erőegységesítő szemléletben egy önálló non-profit szervezet alakítását javasolta az előadások megszervezésére.⁵⁸ Az előadók sorából arra következtethetünk, hogy kiválasztásuknál mind a személyes ismeretség (Jancsó Adrienne-t könyves pályafutása kezdeti szakaszától ismerte), mind pedig az előzetes tájékozódás – Püski amerikai működése alatt többször is Magyarországon járt – szerepet játszott.

Püski Sándor visszatekintve a következőképpen summázta az indulás éveinek tapasztalatait: „Végül is be kellett látni, hogy ez csak családi alapon megy. És amikor 1974-ben kinyílt az alkalom, hogy egy kis magyar boltot megvehessek, azt már magamban, társak nélkül szereztem meg. Felszámoltuk a részvénytársaságot, a következő 1-2 évben mindenkinek kifizettem a beadott pénzt, és családi üzemként kezdtünk működni. 76-ban kihívtuk a negyedik fiunkat, aki most itt dolgozik velünk [...]”⁵⁹ Püski István nagyobbik fiával együtt érkezett az Egyesült Államokba, ahol családjával egészen 1998-ig igazgatta a kiadó ügyeit. Az utolsó években idősebbik fia folytatta a könyvügyek rendezését, aki véglegesen 2001-ben telepedett haza. „Én gyakorlatilag minden voltam ott, sofőrtől kezdve a tördelő szerkesztőig, szedőig minden munkát elvégeztem [...] előadó

54 Püski Sándor: i. m. 337.

55 Püski Sándor: i. m. 286.

56 Püski Sándor: i. m. 269–271.

57 Püski Sándor: i. m. 290–291.

58 Püski Sándor: i. m. 332.

59 Fazekas: *Magyar...*, i. m. 6; Fejér: i. m. 113; Erdélyi Erzsébet – Nobel István: „A nemzet ha megmarad csak otthon marad meg”. Beszélgetés Püski Sándorral. *Forr.*, 2001/2, 42.

körutakon vittem az írókat, előadókat fuvaroztam, ahova kellett, sz[óv]a[ll] minden ilyesmivel foglalkoztam [...]” – emlékezett vissza feladatköreire Püski István.⁶⁰ Sőt 1975-től megkezdte az előadókörutak szervezése és a könyvek terjesztése mellett az önálló kiadást is.⁶¹ Püski Sándor a kis bolt nevét megtartva innentől hívta saját kiadóját Püski-Corvinnak.⁶²

Püski a korszerű magyar nyelvű tankönyvkiadást zászlajára tűzve, az Anyanyelvi Konferencia (és ezzel a Magyarok Világszövetsége) támogatásával indította meg szolgálatát. E pártfogás azonban táptalaja lett az alaptalan vádaskodásnak. Az egyik legsúlyosabb támadást – saját megítélése szerint – a *Nemzetőr*től kapta.⁶³ A müncheni illetőségű, a „szabadságharcos írók lapjaként” funkcionáló folyóirat kezdetben jobbára szépirodalmat közölt, a későbbiekben azonban publicisztikai írások is megjelentek benne, a nyugati magyar kolóniák élete és a szülőfölddel való viszony került előtérbe. Az 56-os menekült Tollas Tibor író és költő volt a lap felelős szerkesztője és kiadója. A lap erősen kritizálta a kommunista rendszert.⁶⁴ 1971. áprilisi számában, az Anyanyelvi Konferencia által indított nyelvi mozgalom egyértelmű elítélését követően, Püski Sándor kiadói tevékenységének rövid ismertetése után az általa szétküldött tájékoztató körlevelet vette górcső alá. Szitnyai Zoltán első kritikus megállapítása sokáig stabil fundamentumát képezte az amerikai magyarság Püski-ellenes magartartásának. Nem hitték el, hogy könyvterjesztési tervzetének ötlete az anyanyelvi konferenciák nyitási stratégiájánál korábbra nyúlik vissza, Szitnyaihoz hasonlóan „szabadkozásként” értékelhették az előzmények ismertetésére tett kísérleteket.

A hangsúlyozott függetlenségi direktíva ugyancsak érzékenyen érintette a szerzőt. Mit tekintünk azonban függetlenségnek? A kérdés nem pusztán szószaporító filozofikus elmélkedés, Püski Sándor ugyanis saját politikai helyzetét az egykori Erdélyi Fejedelemség lehetőségeivel állította párhuzamba. „[...] a politika, akármilyen nehéz belenyugodni, mindig és mindenütt kompromisszum. Ahogy az erdélyiek egy időben ezt nagyon jól tudták [...]”⁶⁵ Püski szavaiból a Bethlen Gábor-kori Erdély körvonalai rajzolódnak ki, amely a török megszállás dacára a kortársak (vagy inkább az irodalmi remekműveken szocializálódott utókor) szemében függetlennek számíthatott.⁶⁶ Függetlenségét meglevő keretein

60 Püski István közlése alapján.

61 Püski István – Gulay István: „Magyar ügyben...”, i. m. 130.

62 Püski Sándor: i. m. 358.

63 Kondor Katalin (szerk.): *Névjegy: Válogatás Kondor Katalin műsorából* = K. K., *A Könyves*. Bp., 2004, Magyar Rádió, Masszi-Püski, 43.

64 Borbándi: *Emigráció...*, i. m. 310.

65 Püski Sándor: i. m. 253.

66 Erdély szuverenitását illetően a történettudományban nincs egységes konszenzus – Kisteleki Károly: Az európai szuverenitás nézőpontjai és az erdélyi állam = *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. Szerk. Dáné Veronika, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüs-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2014, Erdély Múzeum, 163–188.

belül és azok lehetőség szerinti tágításával próbálta elérni. Szitnyai Zoltán ezzel szemben a politikamentes együttműködést trójai falóként aposztrofálta, amely becsempészheti a kommunista szemléletű tankönyveket és olvasmányokat az emigráció életébe.⁶⁷ A cikk kritizálta ezeken felül a Magyar Book könyvjegyzékét, továbbá a könyveket két csoportra osztva a magyar állam megbízásából kiadható és kiadhatatlan könyvekről írt. Ilyen megköteésekről azonban nem volt szó.⁶⁸

Visszatérő problémapont volt a Magyar Book által képviselt irodalmi fel fogás, miszerint a magyar kultúra otthon él, az emigráció színezheti, de nem válthatja ki. Az emigráció jobboldali szárnya ezt nem fogadta el, ahogy a rendszerrel történő bárminemű kapcsolatfelvételt sem. Püski Sándor megítélésének tükrében elmondható, hogy ebbe a csoportba tartozott az 56-os emigránsok egy része, azonban az ő világképük, ahogy a forradalom alatt, úgy az Egyesült Államokban sem volt homogén.⁶⁹ Az anyanyelvi konferenciák irányába tanúsított általános ellenszenvüknek oka volt még az a politikai-ideológiai nézetkülönbség, miszerint a konferencia hivatalos állami szervként a forradalmat ellenforradalomnak tekintette. Püski a helyi baloldali csoporttal is összetűzésbe keveredett, amely viszont a jobboldali erők megerősítőjét látta benne. Jó kapcsolatot ápolt ellenben a Szabad Európa Rádióval és az *Új Látóhatárral*.⁷⁰

A művek szortírozhatóságáról vitriolos írás jelent meg a *Magyarságban* 1971-ben *Ki hova...* címmel.⁷¹ A folyóirat „társasjátékra” invitálta olvasóit, amelynek keretében saját lista készítésére buzdította őket. Dr. Pogány András ’56-os forradalmár vélhetően a *New Yorki Magyar Élet* 1970. novemberi számában – a magyarországi tankönyvek túlzott ideologizáltságára utalva – a „Lenin bácsi gyermekkoráról szóló ékes és színes leírást” nehezményezte.⁷² Már a címében is árulkodó a *New Yorki Magyar Élet* 1971. áprilisi száma: „Kommunista könyvek becsempészése Amerikába.”⁷³ Gereben István, a Magyar Szabadságharcos Szövetség Egyesült Államokbeli társelnöke interjúja konklúziójaként elismerte Püski Sándor múltbeli tevékenységét, azonban lehetetlennek látta a vele való közös munkát a jelenben, minthogy szerinte Püski a magyarországi kommunista külkereskedelmi szervek amerikai ügynöke volt.⁷⁴

67 Püski Sándor: i. m. 259–260.

68 Püski Sándor: i. m. 272.

69 Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985*. Hága–Budapest, 2006, Mikes–Széchenyi, 178.

70 Csúri: i. m. 36, 41.

71 Püski Sándor: i. m. 262–263.

72 Püski István – Gulay István: „*Magyar ügyben...*”, i. m. 15.

73 Püski Sándor: i. m. 258; Püski István – Gulay István: „*Magyar ügyben...*”, i. m. 33.

74 Püski Sándor, ha hivatalos úton nem is, a saját lehetőségeihez mérten segítette a nyugati, „imperialista” könyvek Magyarországra csempészését: „[...] nagyon fontos része volt az amerikai-magyar könyvesboltunknak: bárki bejött látogatónba valamiért, [...] nézegette az emigrációban kiadott könyveinket, és mondta, hogy de jó lenne ez a könyv, meg az a könyv, de hát nincs pénzem, és akkor mindig meg kellett tőle kérdezni – és tényleg mindig

A felmerült vádakra környezetének tanácsára Püski hivatalosan nem reagált, az útmutatásokon túl vélhetően átérezte az emigrációs lét nehézségeit. Gereben cikkére Püski régi politikai harcostársa, a nemzeti parasztpárt egykori főtitkára, Kovács Imre válaszolt, kijelentve: „Ha Püski Sándort ügynöknek lehet tartani, akkor csakis a magyar irodalom ügynökének, ami viszont nem is olyan szégyenteljes megbízatás.”⁷⁵

Püski egyébiránt bízott a politikai vezetők racionalitásában, régi lektorának, Kovách Aladárnak írott levelében hangsúlyozta: Lőrincze Lajosnak és munkatársainak a konferencia résztvevői megmondták, a tankönyvekbe politikai anyagot ne tegyenek, különben a nyugati magyarságnak ingyen sem kell majd. „Csak azért nyomtatnák ki, hogy mindjárt küldjék a zúzdába?” – tette fel komikusan a kérdést.

Borbándi Gyulának az *Új Látóhatár*ban megjelent cikkéből kiderül, bár a kezdeti tankönyvküldemények valóban tartalmaztak felesleges politikai elemeket, az 1973-ban megjelent nyelvkönyvek esetében ez a félelem már alaptalan volt.⁷⁶

Püskinek a népi mozgalomban betöltött kiadói tevékenysége az emigráció rétegei számára már nem volt széles körűen ismert.⁷⁷ A negatív hangvételű s téves bemutatások mellett barátai, Kiss Sándor és a Magyar Közösségi összeküvési per kapcsán letartoztatott – Svájcban, USA-ban és Párizsban is élő –, a Szabad Európa Rádióban dolgozó és az *Új Látóhatár* munkatársaként is közreműködő író, irodalomtörténész, Gombos Gyula igyekeztek propagálni tevékenységét, megismertetni hajdani munkásságát és legújabb vállalását a református körökkel.⁷⁸

Az Amerikai Egyesült Államokban nagyobb számban voltak jelen a református gyülekezetek, mint a katolikus plébániák, a nyugati magyar reformátusok többsége itt élt.⁷⁹

így volt –, hogy: Miért, haza vinné? – és ha azt mondta, hogy igen, hogy vállalja a felelőséget –, mert az egy felelőség, mert ha elkapják a vámon, akkor megbüntetik, az biztos, hogy elkobozzák, de lehet, hogy meg is büntetik –, ha vállalta azt, hogy elviszi, akkor ingyen megkapta, tehát így csempésződött be az emigráns magyar irodalom a 70-es, 80-as években Magyarországra, ez is egy feladat volt, hogy úgy mondjam, másképp nem lehetett bejutni, mi nem tudtunk behozni, mert minket mindig megnéztek, tehát mi nem tudtunk egy szál könyvet behozni, postán se lehetett beküldeni, ezt csak ilyen módon azok a látogatók, akik vállalták a kockázatot, hogy ő márpedig ezt behozza, és akkor terjesztette a baráti körében, magát a könyvet egyenként, mindenki külön-külön akkor rongyosra olvasta.” Püski István közlése alapján.

75 Püski Sándor: i. m. 255–257, 264; Püski István–Gulay István: „Magyar ügyben...”, i. m. 36.

76 Borbándi Gyula: *Hazai tankönyvek külföldi tanulóknak. ÚL.*, 1973/6, 555–557.

77 Püski Sándor: i. m. 237.

78 Püski Sándor: i. m. 264–266.

79 Borbándi: *A magyar...*, i. m. 229; Borbándi: *Emigráció...*, i. m. 243.

Püski életét a református vallás már a kezdetektől alapvetően meghatározta, s ide kötődtek amerikai kapcsolati hálójának kezdeti szálai. E mellett joggal tekinthette potenciális partnernek a protestáns gyülekezeteket és a katolikus egyházközösségeket, mert ezen intézményeknek a magyarok összefogásának érdekén túl a saját fenntartásukat is különféle kulturális és társadalmi tevékenységek során befolyt összegekből kellett megoldaniuk.⁸⁰

Mécs László, premontrei szerzetes, költő amerikai körútja lett volna az első gyakorlati megmérettetés, amelynek célja – a kultúrmisszió megkezdése és kibontakoztatása mellett – a katolikus egyházzal fennálló viszonyrendszer ki-, illetve továbbépítése volt.⁸¹ A Mécs-útból azonban hamarosan Mécs-ügy lett. Kardos T. Béla Püskivel együtt szerette volna megszervezni a papköltő régóta várt körútját, viszont a heves támadások miatt – Püski rendezését a magyar állam akciójával azonosították⁸² – Kardos elbizonytalanodott, Mécsset is inkább lebeszélte volna az egészről. A két szervező között fellépő feszültség végül magától elrendeződött, a költő ugyanis rossz egészségügyi állapota miatt kénytelen volt lemondani az utazást.⁸³

A Püski Sándor-ellenes körök képviselői azonban nem csak az újságok hasábjain mutatkoztak, s nem csak a saját közösségükben hallatták a hangjukat. Az amerikai állampolgársággal kapcsolatos vizsgálatok kapcsán kiderült, Püskit az illetékes hatóságnál több ellenlábasa is feljelentette.⁸⁴

Gondolat-kapcsolatok

Püski Sándor amerikai tartózkodása idején a Magyar Öregdiák Szövetség Besenyei György Körével, illetve az Itt-Ott Magyar Baráti Közösséggel ápolta hosszú távú, tartós viszonyt.⁸⁵ A Magyar Öregdiák Szövetség bázisát 56-os menekült diákok alkották, akik tanulmányaik befejezése után is együtt akartak maradni, a magyar nyelv, irodalom és művelődés ügyét támogatva. 1960-ban alakult meg a Besenyei-kör a Rutgers Egyetem volt MEFESZ tagjainak alapításában. Fenntartásában működött a Hétvégi Magyar Iskola azzal a céllal, hogy az országgal kapcsolatos (nyelvi, irodalmi, történelmi, földrajzi és népművészeti) alapműveltséggel szolgáljon magyar szülők gyermekeinek. A kört Nagy Károly és Fekete Pál vezette, aki szívesen biztosított fórumot az Amerikába érkező magyarországi és határon túli, valamint nyugat-európai magyar

80 Borbándi: *Emigráció...*, i. m. 139.

81 Csúri: i. m. 42.

82 Püski Sándor: i. m. 271.

83 Püski Sándor: i. m. 268–269, 271–274.

84 Püski István közlése alapján.

85 Csúri: i. m. 44; Erdélyi – Nobel: i. m. 44; Püski Sándor: i. m. 385; Szeredi: *A népi...* i. m. 42.

előadók számára. 1977-ben Tanúk korokról – szóbeli történelem című előadássorozat keretében,⁸⁶ valamint 1986-ban, magyarországi előadókörútjának kapcsán⁸⁷ Püski előadóként is szerepet kapott, megoszthatta tapasztalatait.⁸⁸

A Magyar Baráti Közösség tagjai jórészt a korábbi diákszövetségből kerültek ki. A diploma megszerzése után is igyekeztek egymással kapcsolatot tartani, s ennek hatására jelent meg az Itt-Ott című körirat, majd az abból kinövő közlöny, amelynek fesztelen, eszmecserére épülő jellegét folyóiratként is megőrizte. A kapcsolattartás további lehetőségéért szerveződtek meg az éves találkozók Magyar Hét néven. Helyszínük az Ohio állambeli Reménység tava (Lake Hope). A Magyar Baráti Közösség által rendezett összejövetelek, táborok az Öregdiák Szövetség rendezvényeihez hasonlóan Püskinek és az általa meghívott előadónak alkalmat kínáltak a felszólalásra.⁸⁹ A közösség munkájának főbb irányítója Bójtös László, Sass Márton, Ludányi András, a már említett Cseh Tibor és Fekete Pál volt. A szervezetben hangsúlyosan szerepet kapott a kisebbségi magyarok emberi és nemzetiségi jogainak helyzete.⁹⁰

Püski Sándor már könyves karrierjének kezdetén nagy hangsúlyt fektetett a határon túli magyarságra. Ő volt az első kiadó, aki az erdélyi magyarságnak platformot biztosított, s olyan műveket adott ki, mint Zathureczky Gyula erdélyi újságíró riportgyűjteménye (*Erdély, amióta másképp hívják*).⁹¹ Az 1938-as könyvnapokon ismerkedett meg Szabó Lőrinc mellett Ignácz Rózsával is, akikkel baráti kapcsolata a háború után alakul ki.⁹² A későbbiekben fia, Makkai Ádám Püski Gáborral és Lászlóval együtt kezdte meg emigrációs életét.

Püski érdeklődése az elszakított területek magyarsága iránt a későbbiekben sem lankadt. Félreérthetetlenül tanúsítja ezt a hagyatéék „Erdély” című palliuma,⁹³ amely különböző korabeli tanulmányokat és cikkeket tartalmaz a falurombolás, a bekövetkező demográfiai változások jelenségéről, valamint a határon túli és az emigrációs magyarság színházainak helyzetéről.

Témánk szempontjából jelentős dokumentum az Amerikai Erdélyi Szövetség 1988-as negyedévi tájékoztatója,⁹⁴ amely kapcsán láthatjuk, Püski Sándor érdeklődéssel fordult az Egyesült Államokban működő erdélyi szervezetek felé.

86 Az előadás szövege és szórólapja – Püski Sándor: i. m. 404–409; további hirdetések – Püski István – Gulay István: „Magyar ügyben...”, i. m. 153.

87 Püski István – Gulay István: „Magyar ügyben...”, i. m. 258.

88 Borbándi: *A magyar...*, i. m. 241–242.

89 Püski Sándor 1974. augusztus 28-i előadása. Püski Sándor: i. m. 345–349.

90 Borbándi: *A magyar...*, i. m. 240–241.

91 Petővári Ágnes: *A Magyar Élet könyvkiadóról*. BME, 1983.6 Püski Sándor: i. m. 27.

92 Püski Sándor: i. m. 27.

93 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 10–24. tétel

94 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 10. tétel, Transsylvania Erdélyi tájékoztató, 1988.

Magyarországon kapcsolatot a Bethlen Gábor Alapítvány egyik kezdeményezőjével és szervezőjével, Bakos Istvánnal ápolt, aki az erdélyi és hazai ügyekben tájékoztatta.⁹⁵

Ugyancsak említésre méltó Püskinek Erdéllyel foglalkozó írása.⁹⁶ Tanulmányában meglepően nagy ívű tájékoztatást nyújt a területen zajló XX. századi eseményekről, 1945-től egészen 1968-ig, majd a gazdasági, politikai jellegzetességeket mutatja be. A szöveg jól tájékozott, az erdélyi ügyek iránt érdeklődő és fogékony alkotó benyomását kelti, akinek egyes történeti megfigyelései – a kellő kritikai hangsúlyok megállapításával – a mai napig helytállóak lehetnek.

A Bolyai Egyetem beolvasztásával összefüggésben megemlítette Szabédi László öngyilkosságát. Valószínűleg nehezen dolgozta föl volt szerzője ilyenét halálát.

Amerikában körütszervezőként segítette az erdélyi magyarok kijutását, az ő segítségével utazhatott ki Ignác Rózsa, a már említett Jancsó Adrienne s rajta kívül Sütő András, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Ádám Erzsébet, Domokos Géza, Hajdu Győző és László Gyula.⁹⁷

Az olvasmányok tanulmányozása és a szervezői munka mellett Püski jó megfigyelőként érzekelte és értékelt az aktuális eseményeket, az erdélyi magyarság ügye hazatelepedése után is foglalkoztatta. Egy 1989-ben megjelent interjújában a magyar állam és az emigráció kisebbségpolitikai szerepvállalását tárgyalva kiemelte: „Ép ésszel felfoghatatlan ez a [politikai] közöny [...]. Csak a nyugati emigráció vállalta, hogy ráirányítja a világ, elsősorban Amerika figyelmét az erdélyi magyarság szisztematikus megsemmisítésére. Talán az utolsó óra utolsó percében ébredt rá a magyar kormány, hogy a magyar nemzetiség iskoláinak és kulturális életének teljes elszorítása, falvainak lerombolása nem lehet Románia belügye.”⁹⁸

Püski Sándor az emigráció hangadó személyiségévé váló Márai Sándor megítélésére is figyelmet fordított. A hagyatékban megtalálható Balogh Sándornak A Márai ügy margójára című cikke, amely mind a Márai megítélésében fellépő különbségeket, mind pedig az emigráció megosztottságát érzékelteti. Balogh arról értekezett, hogyan hatottak az emigrációs magyarságra Márai Sándor addig publikálatlan naplóbejegyzései a *Kanadai Magyarság* („Kékújtság”) és a *Chicago és Környéke* hasábjain. Személyes hangvételű írásában, saját elmondása szerint nem Márai irodalmi szerepét kívánta elvitatni – habár bevezetőjében említette a Márai-kultuszt mint a reális megítélést nehezítő körülményt –, hanem az általa magyarellenesnek bélyegzett szövegek negatív külpolitikai hatásától tartott, a határon túli magyarok ellen könnyen használható fegyvert látott

95 Püski István – Gulay István: „Magyar ügyben...”, i. m. 209–210.

96 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 12. tétel, Püski Sándor írása.

97 Szeredi: *A népi...*, i. m. 42.

98 Fejér: i. m. 115.

bennük. A közölt részleteket egy elkeseredett, a háborús nyomás folytán feldúlt zseni munkájaként összegezte, s ennek nyomatékosságát elkerülhetetlennek tartotta.⁹⁹ Ez a cikk nem véletlenül maradt meg Püski hagyatékában: Püski szerette volna Márai Sándor műveit kiadni, de az író életében ettől határozottan elzárkózott.¹⁰⁰

Kiadásában jelent meg viszont 1983-ban Duray Miklós *Kutyaszorító* című műve Csoóri Sándor előszavával. Duray a felvidéki magyarság helyzetének feltárásával egyúttal közvetetten jelezte a magyar kormány nemzetiségi politikájának, a minden érdemi beavatkozást nélkülöző hozzáállásnak a kudarcát. Csoóri előszavában e bíráló a kormány tehetetlenségének kimondásával egyben a szocialista berendezkedés bírálóitá is vált.¹⁰¹

Megtorlasként Duray Miklóst elmeógyógyintézeti kezelés alá vették, Csoóri Sándort szilenciummal sújtották, Püskit pedig – a szárszói konferencia 40. évfordulójának évében – nem engedték hazatérni.¹⁰² Durayt korábban a nagymértékben kibontakozó nemzetközi mozgalom hatására 1983 februárjában már szabadon engedték, tárgyalását felfüggesztették, azonban 1984. május 10-én újra bebörtönözték.¹⁰³ Püski Sándor Pozsgay Imrének írt levelében úgy fogalmazott, korábban sem várta, hogy nyilvánosan megdicsérjék a könyvért, de erre a legrosszabb álmaiban sem gondolt.

Püski itt Pozsgayhoz mint a 83-as Szárszó gazdájához is szólt. Az ismertett tények folytán bejelentette, hogy nem lehet jelen a jubileumi összejöveten, valamint felvázolta az 1943-as szárszói konferencia új kiadványa körül kialakult problémákat.¹⁰⁴ Ezeket a már említett 1986-os, a Magyar Öregdiák Szövetség berkein belül tartott előadásának bevezetőjében részletezte. Az eredeti megállapodás szerint a Kossuth Kiadónál megjelenő jegyzőkönyv teljes terjedelmében,

99 Révész Sándor: *Az Antimindenes*. Besz., 2008/6, 50–68. – Révész Sándor – Beke Albert nyomán – a naplójegyzetekről a következőképpen vélekedett: „[...] fölöttébb alkalmas[ak] mindenféle kisajátításra és mindenféle kisajátítás cáfolatára. Részleteiben. Egészében pedig nem nagyon alkalmas[ak] semmire, mert a részek nem állnak össze – mélyebb és tartalmasabb – egészszé. Amilyen jól használhatók a rész-Máraik mindenre, annyira nem használható a teljes Márai semmire.”

Körmendy Zsuzsanna: *Sztornó – Liberális szegyenpadra került az „antimagyar, antinémet és antiszemita” Márai Sándor*. MN, 2008/244, 21–24. – Körmendy Zsuzsanna ekképpen válaszolt: „[A napló, mint műfaj] Nem kontrollál, nem fegyelmez. Leírja, ahogy jön. Ez a szép benne. Hogy nem suvikszolja a mondatokat. Azok ott vannak, tisztán vagy éppen sárosan. Néha félbehagyva, máskor elharapva. Időnként pedig véresen, nyálkásan. Ahogy kicsuszszantak az intellektusból, vonszolva még a köldökzsinórt.”

100 Püski Sándor: i. m. 443–444; Püski István, Gulay István: „*Magyar ügyben...*”, i. m. 280.

101 Szeredi: *Püski...*, i. m. 203–204.

102 Uo, Püski Sándor: i. m. 403; – továbbá Duray Miklós perbe fogásának történetéhez – Duray Miklós, *Kutyaszorító II*. New York, 1988, Püski.

103 N. N.: Duray Miklóst ismét bebörtönözték Pozsonyban – Hungárián Humán [sic!] Rights Foundation. *I-O*, 1984/2, 10–11.

104 Püski István – Gulay István: „*Magyar ügyben...*”, i. m. 214.

korabeli dokumentumokkal és visszaemlékezésekkel született volna újjá. Az egyhetesre tervezett táborozás első napja szólt volna a megemlékezésről, a továbbiakban az aktuális politikai kihívásokra koncentráltak volna. A terv kérései azonban egyre szűkültek. Gombos Gyula és Marosi Péter nem járult hozzá felszólalásuk közzétételéhez, „helyette” egy elfogult előszót s több oda nem illő dokumentumot helyeztek a műbe. Püski Sándor ekkor elhagyta a szerkesztői bizottságot, de a kiadást útjára bocsátotta.¹⁰⁵ A konferencia időtartama végül egy napra csökkent.¹⁰⁶

Láthatjuk, Püski számára a szárszói gondolat óvása és éltetése létfontosságú volt, Szárszót még Amerikába is el akarta vinni. Az „Amerikai Szárszó” ötletét már 1980-ban felvetette.¹⁰⁷ A konferencia az Itt-Ott nyári táborához kapcsolódóan létesült volna, azonban az ügynökvád kiújulása miatt¹⁰⁸ erre nem kerülhetett sor. 1980 júniusában, az új, Szárszó szellemiségében megrendezendő konferenciákról szóló tanácskozáson Püski Sándor kiemelte, a régi Szárszó csak ürügy, jelkép és példa, ami a mai magyar sorskérdésekkel való szembenézésre sarkall. Több konferenciát is tervbe vett, olyan „veterán” előadókkal, mint Gombos Gyula, Kiss Sándor, Kovács Imre s Vatai László. Ugyanakkor szeme előtt tartotta a nyugati magyar irodalom és szellemi élet átfogó képviselőjét, műhelyeinek jelenlétét is a kölcsönös közeledés érdekében.¹⁰⁹ Az amerikai tanácskozás terve 1984-ben valóra vált a Magyar Baráti Közösség keleti csoportjának égisze alatt. Bár Püski Sándor nem szervezőként, hanem előadóként vett részt benne, a konferencia elképzelései szerint zajlott.¹¹⁰

A népi mozgalom iránti múlthatatlan elkötelezettségét jelezte Borbándi Gyula *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék* című művének kiadása.¹¹¹ Püski kiváló figyelemmel kísérte a könyv születését, meglátásaival formálta a kéziratot, s magyarországi utazása során adatokat is gyűjtött a szerző számára, már-már szerzőtársként is közreműködött, jó érzékkel mérve fel a készülő kiadvány súlyát.¹¹²

1987-ben jelen volt az első lakiteleki találkozón is, ahol szeptember 27-ei felszólalásában a független, saját sajtó jelentőségét hangsúlyozva felajánlotta

105 Püski a hiányosságok kiegészítésére végül külön könyvet adott ki. Püski Sándor – Salamon Konrád: *Pótlás a Szárszó 1943 címen a Kossuth Kiadónál Budapesten megjelent könyvhöz*. New York, 1984, Püski.

106 Szeredi: *Püski...*, i. m. 204–205.

107 Püski Sándor: i. m. 370.

108 Püski Sándor: i. m. 371.

109 Püski Sándor: i. m. 377–378; Szeredi: *Püski...*, i. m. 201.

110 Püski Sándor: i. m. 382–384; Szeredi: *Püski...*, i. m. 202.

111 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*, New York, 1983, Püski.

112 Szeredi Pál: Egy könyv születése. Borbándi Gyula első magyar nyelven megjelent kötetének története. *Hit*, 2015/9, 6–18.

a tanácskozás jegyzőkönyvének és a *Hitel* című folyóiratnak a kiadását egy hazai kiadóval kialakítandó közös vállalkozásban.¹¹³ Püskiben a lakiteleki események hatására fogalmazódott meg a hazatelepülés gondolata. „Azon [az első lakiteleki találkozón] részt vettünk, és akkor határoztuk el, hogy már hazajövünk, hiszen itthon is be lehet kerülni a könyves szakmába. [...] 1989-ben jöttünk haza” – nyilatkozott később.¹¹⁴

A könyvterjesztői hálózat

Püski Sándor könyvkiadói, könyvterjesztői szándékait az értékek előítélet nélküli képviselése jellemezte. Legfőbb jellemvonása a nyitottság, a tolerancia volt, amely nem az „egy egyetemes igazság” keresésére fókuszál, hanem teret ad több, akár egymásnak ellentmondó nézőpont képviselőjének is. Ez a befogadó hozzáállás kapcsolati rendszerének és a boltjában fellelhető kiadványoknak a sokszínűségében mutatkozott meg maradandóan. Jellegetes mércéje Püski lehetőségeinek az általa működtetett könyvterjesztői hálózat története. Püski Sándor széles látókörét (s jó üzleti érzékét) a Magyar Füzetekkel kiépített kapcsolata is bizonyítja. A népi mozgalom fáradhatatlan híveként ráismert a mozgalommal fokozatosan szembekerülő irányzat fontosságára is. A következőkben Püski könyvterjesztői tevékenységén belül ezért a Magyar Füzetekkel s emellett az *Irodalmi Újsággal* fennálló bizományosi viszonyrendszerét rekonstruálom a hagyaték segítségével.

A Magyar Füzetek 1978 nyarán Párizsban kezdte meg működését. Megjelenése rendszertelen volt, általában évi két-három szám látott napvilágot.¹¹⁵ Szerkesztője, Kende Péter az 1990-es búcsúszámban füzet sorozatát a tiszta beszéd és kritikai fórum alternatívájaként írta le, a kádári Magyarország hivatalos szellemi-politikai életével szembeállítva. Eszmeiségét posztmarxista, (polgári) demokrata irányzatú, antitotalitárius politikai gondolkodás határozta meg. A többi emigrációs sajtóterméktől eltérően csak politikai, történet- és társadalomkritikai dolgozatok kaphattak benne helyet, míg más folyóiratokban szépirodalmi vagy zsurnalisztikai írások is hangsúlyosan szerepeltek. Az Európában megjelenő újbaloldalisággal rokonítható hangvétele miatt bázisát nem a nemzeti, nemzetépítő demokrata érdekeltségű magyar emigráció soraiban kereste, hivatalos megjelenési lehetőséget a velük szimpatizáló, gondolataikat Magyarországon szamizdatokban közzétevő fiataloknak nyújtott.¹¹⁶

113 Püski Sándor: i. m. 424.

114 Kondor: i. m. 185.

115 Borbándi: *A magyar...*, i. m. 247.

116 Kende Péter: *A Magyar Füzetek búcsúja*. Szávég, 1990/3–4, 5–13.

Püski bizományba küldött könyveit 33%-os levonással kézbesítette a folyóirat részére,¹¹⁷ míg a kölcsönösség jegyében ő az „Adalékok...” című sorozatot terjesztette.¹¹⁸ Az új könyvekből általában 30 darabot kérvényezett.¹¹⁹

Gaál Angélan, a Magyar Füzetek adminisztrátorán keresztül Püski Sándor kapcsolatot teremthetett a párizsi Balatonnal és a Librairie Polonaise könyvruházszal.¹²⁰ A kapcsolati tőke mellett, ennek hatására Püski segítséget is nyújtott, ha kellett. Gaál egykori munkatársát, Huszti Lajost, aki Párizsban nem kapott tartózkodási engedélyt, New Yorkba érkezve alkalmazta, ezzel segítve új egzisztenciájának kiépülését.¹²¹

Püski diplomáciai jellegű utazásai során fejleszthette tovább ismeretségi körét. Az idős férfit irigylésre méltó, fiatalokat megszegyenítő energikusság jellemezte. Jól mutatja ezt Gaál Angélanak, 1986-ban íródott levele: „Október 27-29-e között a feleségemmel együtt – ha minden jól sikerül – Párizsban leszünk Gombos Gyuláéknál, előtte Pesten és Luganóban. Mihelyt megérkezünk Párizsba, telefonálunk Péternek, hogy találkozhassunk, s ellátogatnánk a lengyelekhez és a Balatonhoz is.”¹²²

1984-es útterve alapján párizsi tartózkodása során két nap alatt olyan jelentős emigránsokkal szándékozott találkozni, mint Méray Tibor, Gombos Gyula, valamint a *Magyar Műhely* elindításában és szerkesztésében szerepet vállaló költő, Papp Tibor és az irodalomtörténész Sipos Gyula, akinek írásai az *Új Látóhatárban*, az *Irodalmi Újságban* és a *Magyar Műhelyben* jelentek meg, valamint a Szabad Európa Rádióban is tudósított.¹²³ Ugyanakkor a kultúraterjesztés külföldi fórumainak sokszínűségét érzékelteti Forrai Eszter költő tanácsa, aki egy magyar hentes felkeresését ajánlotta mint lehetséges bizományosi értékesítőt Püski számára.¹²⁴ Útja Párizsból Baselbe, Zürichbe, Münchenbe, Bécsbe, majd Pozsonyba vezetett, s ezután érkezett meg Budapestre.¹²⁵

117 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Gaál Angéla levele Püski Sándornak, 1985. 09. 26.

118 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Püski Sándor levele Kende Péternek, 1982. 08. 16.

119 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Püski Sándor levele Gaál Angélanak, 1985. 08. 29.

120 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Gaál Angéla levele Püski Sándornak, 1985. 07. 09.

121 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Gaál Angéla levele Püski Sándornak, 1987. 03. 07.

122 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Püski Sándor levele Gaál Angélanak, 1986. 08. 27.

123 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Püski Sándor levele Kende Péternek, 1984. 04. 27.

124 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Püski Sándor levele Gaál Angélanak, 1985. 06. 11.

125 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Püski Sándor levele Kende Péternek, 1984. 04. 12.

Püskinek amerikai élete kezdetén akadt konkurenciája, azonban szakértelme, sokrétű kínálata (a könyveken kívül hangkazetta, szöttes), s annak jobb eladhatósága kiemelte elődei közül. Az emigrációs könyvkiadás „mélységeit” illusztrálja Kende Péternek írt 1987-es levele. Kende kérdésére – Létezik-e Amerikában a „Kaláka” könyvkiadó?¹²⁶ – ekképpen válaszolt: „Kaláka mint folyóirat már régen megszűnt, mint Kalaka Village – Resort Hotel működik Beke Imre kezelésében, címük: [...]”¹²⁷

Püski szolidaritását, Közép-európai érdeklődését mutatja a Magyar Füzetek egyik számlája a Püski–Corvin Kiadó részére: Zdenek Mylnár *Prága, 1968* című könyvéből a megszokott 30 példány helyett 40 darabot rendelt.¹²⁸ Elgondolkodtató a párizsi lengyel könyvesházba érkező művek listája, az elenyésző lektűr irodalom mellett olyan meghatározó könyvek kaptak helyet, mint Duray Miklós említett, *Kutyaszorító* című műve.¹²⁹

Az először Londonban székelő *Irodalmi Újság*ot Párizsba történő átköltözésekor, mint szerkesztő, Méray Tibor vette át. A lapot intenzív politikai érdeklődés jellemezte, Méray vezércikkeiben a reformpolitika lassúságát kritizálva próbálta bátorítani azt. Szerkesztői munkáját a jó színvonalra való törekvés, az olvasmányosság célzata, és az aktualitás jellemezte. Szerzői az *Új Látóhatárban* és a *Magyar Műhelyben* is publikáltak.

Változóanyagi helyzete miatt megjelenését hektikuság jellemezte, havi megjelenésről kéthavira tért át, s végül negyedévenként jelent meg.¹³⁰

Az *Irodalmi Újság* iratanyagán keresztül Püski Sándornak és feladatkörének személyesebb vonásait ismerhetjük meg. Törökné Hajdú Annával, a kiadóhivatal munkatársával folytatott levelezéséből kitérünk, hogy Püski olykor megkésett az elszámolással. Törökné 1986. október 21-i erélyes hangvételű levelében a számvetés elkészítésére ösztökéli őt, jelezve, a január 10-én küldött 1000 dollár óta ígérete ellenére sem készült el a számításokkal, ráadásul azóta a dollár 20%-ot esett.¹³¹

Püski késlekedése egy láncreakció eredménye volt, amelynek megindulásáról nem ő tehetett, sokkal inkább az amerikaiakra (s jelen esetben az ottani magyarokra) jellemző mobilis életforma eredményének tekinthető: általános jelenség volt az előfizetők késedelme. A problémát 1989-ben Méray Tibornak is felvetette, akinek rávilágított arra, hogy az addig megszokott 250-es példány-

126 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Kende Péter levele Püski Sándornak, 1987. 08. 24

127 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 11. tétel, Püski Sándor levele Kende Péternek, 1987. 09. 19.

128 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 12. tétel, Zdeněk Mlynář Prága című könyvének számlája, 1988. 07. 20.

129 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 7. doboz, 12. tétel, Könyv elszámolás.

130 Borbándi: *A magyar...*, i. m. 246–247.

131 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 5. doboz, 13. tétel, Hajdú Anna levele Püski Sándornak, 1986. 11. 21.

szám nem elegendő, hisz 5–10 példányt csak a címváltozások miatt elvesztenek, s így nem jut elég az egyénekenkénti árusításra.¹³² Méray válaszlevelében megígérte, legközelebb 300 darabot küld, előtte azonban meglepetten megjegyezte, hogy míg Európában az újságot nagy érdeklődés övezi, és növekszik mind az előfizetők, mind a magyar vásárlók száma, addig az amerikai megrendelők száma a 200 főt sem éri el.¹³³ A nagy távolságok okozta kommunikációs bonyaldalmakat az alábbi levél példázza: „Gyakran nehezményezem, hogy leveleimre képtelen vagyok választ kapni Önöktől. Amennyiben erre a levélre se kapok választ, egyenesen azokhoz a lapokhoz fordulok, amelyeket Önöktől megrendeltem és kérem, hogy közvetlenül nekem küldjék a számlát, az Önök kikapcsolásával.”¹³⁴ „Senki címe nem változik annyit, mint az Öné, s nem is jelentette be mindig időben” – kezdte válaszlevelét Püski, majd ígéretet tett az elmaradt számok pótlására.¹³⁵ Ha kellett, Püski Sándor az előfizetők ügyében személyesen is eljár. 1989-ben a két új címet is megküldött az *Irodalmi Újsághoz*. „Az első két számot én innen elküldtem nekik, mert itt fizette be egy barátjuk a számukra” – adta hírül.¹³⁶

Püski látta a mindenkori magyar kormány külföldre irányuló nemzeti propagandájának gyengeségét, hiányosságait. Még 2004-ben is úgy érezte, az amerikai könyvtárakban megjelenő, angol nyelvű román, cseh, szlovák és szerb kiadványok mellett a magyar irodalom és történelem nem képviselteti magát. Összegezve tapasztalatait megjegyezte: „amit nagy nehezen bejuttatnak, azt hamar ki is lopják az ellenérdekelték”.¹³⁷ Az *Irodalmi Újság* azonban – feltehetően közbenjárásának is köszönhetően – olyan nagyhírű felsőoktatási intézmények polcaira is eljutott, mint a Harvard, a Columbia és a Kaliforniai Egyetem.¹³⁸

132 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 5. doboz, 13. tétel, Püski Sándor levele Méray Tibornak, 1989. 02. 09.

133 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 5. doboz, 13. tétel, Méray Tibor levele Püski Sándornak, 1989. 02. 22.

134 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 5. doboz, 13. tétel, Ö. G. E. levele Püski/Corvin üzletvezetésének, 1989. 03. 17.

135 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 5. doboz, 13. tétel, Püski Sándor levele Ö. G. E.-nek, 1989. 03. 31.

136 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 5. doboz, 13. tétel, Püski Sándor levele Hajdú Annának, 1989. 06. 20.

137 Csúri: i. m. 34.

138 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 5. doboz, 14. tétel, A Harvard Egyetem számlája (invoice) az *Irodalmi Újság* 1986–87-es számairól 1987. 02. 11.; RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 5. doboz, 14. tétel, A Columbia Egyetem számlája (invoice) az *Irodalmi Újság* 1986–87-es számairól 1987. 02. 11.; RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 5. doboz, 14. tétel, A Kaliforniai Egyetem számlája (invoice) az *Irodalmi Újság* 1986–87-es számairól, 1987. 02. 11.

Egy könyv születésének stációi

A protestánsok erejét Amerikában elsősorban a pezsgő gyülekezeti élet jelezte, Európában a szervezési munka és a sajtótevékenység volt kiemelt jelentőségű. A protestáns ihletésű vállalkozásokat az 56-osok dinamikussága teremtette meg, így alakulhatott meg az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem is, amely az Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferenciából vált ki, és a protestáns ifjúság és értelmiség szolgálatát tűzte ki célul. Színvonalas kiadói tevékenységének hatására az 1980-as évekre a legjelentősebb kiadók egyikévé vált. Bibó István összegyűjtött műveinek kiadásáért 1981-ben a Bibó-díjat is megkapta.¹³⁹ Eredményeit összetartó vezetőségének köszönhette, amelynek tagja volt Tóth János, Cs. Szabó László, Szépfalusi István (később kivált), Balla Bálint, Bárczay Gyula, Kovács Andor, valamint Szöllösy Árpád és Szöllösy Pál. Ugyanakkor nem tartozott a népes szervezetek közé, az európai emigráns elitnek a humán tudományok iránt érdeklődő részét igyekezett megnyerni. 1986 nyarán az EPMSZ Baráti Társaság 120 tagot számlált. Ettől az évtől kezdték meg a könyvbarátok számának bővítését.¹⁴⁰

Kovács Andor a Ravasz László munkáiból készülő *Válogatott írások, 1945–1968* című könyvet illetően Püski Sándort csak szedési munkálatokkal akarta megbízni. Püski tájékoztató jellegű levelében a következőket írta: „Tehát a Konrád Cinkos könyvet véve alapul, 10 pont nagyságú betűkkel szedve 25 pica széles sorokkal, átlagban 43 sorra tördelve oldalanként, vagyis egyel többre, mint a Konrád könyv, a költség szedett oldalanként \$10 – fotózásra kész, javított, tördelt állapotban. Egy háromszáz szedett oldalas könyv kéziratát megkapva 1 hónap alatt leszedjük a korrektúra példányt, amit légipostán elküldtünk nektek, s mielőtt megkapjuk a korrektúrát, egy másik hónap alatt elvégezzük a javítást és tördelést. A szedési költség minimum egyharmadát könyvkiadványaitokból levásároljuk.”¹⁴¹

Bárczay Gyula 1987. január 11-ei levelében már a további munkálatokat illetően is kérte Püski István segítségét: „Ravasz László válogatott írásait [...] szívesen szedetnének nálatok, sőt a kiadás egy részét ott is nyomtathatnánk. [...] Ezért arra kérlek, írd meg, hogy tudnátok-e ezt a munkát vállalni, és ha igen, mennyibe kerülne az általad már megadott szedési áron kívül a nyomás és kötés.”¹⁴² Püski Sándor ezt követően március 12-én tette meg ajánlatát a teljes mennyiség kinyomtatására, kiemelve az ezzel elérhetővé váló pénzügyi előnyöket: „jobban jönnétek ki, ha az egész mennyiséget itt egyszerre nyomatnánk – az

139 Borbándi: *A magyar...*, i. m. 229–230, 234, 250–251.

140 Borbándi: *A magyar...*, i. m. 265–266.

141 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Püski Sándor levele Kovács Andornak, 1986. 10. 09.

142 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Bárczay Gyula levele Püski Istvánnak, 1987. 01. 11.

átküldés postaköltségét is beszámítva.”¹⁴³ Kalkulációját néhány hónapos csúszással – a változó valutaérték, az átszámítási kulcsok miatt – július 12-én küldte meg Bárczay részére. A szedés és a nyomás együttes értéket 7000 dollárban állapította meg, majd a pénzügyi előnyöket számszerűen taglalta: „Ha ebből mi csak a fele mennyiséget nyomnánk, a második tétel [nyomás] 4000 \$-ja helyett 2600 \$ állna, tehát csak akkor lenne érdemes a második 750 pl.-t Münchenben nyomtatni, ha nem sokkal többért, mint 1400 \$-ért megkaphatók, ami nem valószínű, sőt lehetetlen.”¹⁴⁴ Kitért még levelében a vászonkötés kedvező különbözetére, valamint az öt kilogrammos hajóposta csomag alacsony költségére is. Ezenkívül négy hónap alatti elkészülést, a terjedelem változása esetén arányos árváltozást ígért, és 2000 dollár előleget kért.

Bárczay válaszlevelében elfogadta a kínált feltételeket, és ezek alapján összegezte a kiadási tervet: „300 oldal, 1500 példány, Konrád: Cinkos szedéstükrével, papírjával, kötésével, de a mi szokásos burkolónkkal (gondolom, így a fedőlapnak erősebbnek kell lennie a Cinkosénál), összesen \$ 7000. Ehhez jön még a 200 vászonkötés különbözete, á \$ 1,70, tehát \$ 340, valamint a hajóposta: $750 \times 0,5 = 375$ kg, $5 = 75$ csomag á \$ 8,50 = 638, összesen tehát \$ 7978.” Munkatervét vázolván a lelkészi hivatásából fakadó elfoglaltságait is megosztotta: „A kézirat első részét július végén küldöm. Remélem, hogy a szöveg legnagyobb része, talán az egész, augusztus folyamán Hozzátok érkezik. De utána baj lesz, főleg a jegyzetek addig el nem készült részével, valamint az elő/utószóval. Augusztus 7-től a hónap végéig Magyarországon vagyok, utána két hétig vizsgázatok (lelkészi alap- és államvizsga), majd konfirmandusokkal táborba megyek, s közben a gyülekezet is követeli jussát. Nem hiszem, hogy október második fele előtt fogok tudni Ravasszal foglalkozni.”¹⁴⁵

A munkafolyamat gyorsítása végett a szöveggondozói feladatok elvégzésébe Bárczay mellett Huszti-Szabó Júlia is becsatlakozott. A kért 2000 dolláros előleg utalását Szöllösy Árpádra bízta. Bárczay Gyula betartotta ígéretét, következő, augusztus eleji küldeménye a Ravasz-kötet felét tartalmazta, levele pedig azokat az elképzeléseket, amelyek az elkészült műben helyet kaptak.¹⁴⁶ A könyv első lapjának belső címlappal szembeni oldalára Ravasz László fényképe került,¹⁴⁷ a következő oldalon pedig kézzel írott előszava olvasható.¹⁴⁸ 1987. december

143 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Püski Sándor levele Kovács Andornak, 1987. 03. 12.

144 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Püski Sándor levele Bárczay Gyulának, 1987. 07. 12.

145 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Bárczay Gyula levele Püski Sándornak, 1987. 07. 20.

146 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Bárczay Gyula levele Püski Sándornak, 1987. 08. 03.

147 Ravasz László: *Válogatott írások, 1945–1968*. Bern, 1988, EPMSZ, 2.

148 Uo. 5.

8-ára elkészült a szedéssel Püski,¹⁴⁹ és a hiányzó jegyzeteket Bárczay is elküldte,¹⁵⁰ így 30-ai levelében már az elkövetkező feladatok rendjét szervezte: „A tördelést január közepére megkaphatjátok, s január végén személyesen hozhatom vissza. Kb. febr. 10-re a nyomdában van, március végén postázhatjuk.”¹⁵¹

Április végére elkészült a könyv, azonban, Püski Sándor – korábbi lelkesedését veszítve – keserűen összegezte a végső eredményeket. A postázás és a nyomdaköltség előző évi emelkedését figyelembe véve megállapította, a könyv amerikai elkészülése kevesebb haszonnal járt, mint tavaly látszott, s nem tudja megítélni, hozott-e hasznot. „Egyet tudok, hogy mi nem jártunk jól” – jegyezte meg a szűk határidő és a teljes kézirat megérkezése előtt megkezdett nyomtatás fonásáigra utalva. A nyomtatás során elcsúfult borító ugyancsak rosszul érintette.¹⁵² Megszépítésére az eredeti borítóról készült filmet Bárczay Gyulának és Kovács Andornak továbbította.¹⁵³

Az elkészült 1409 fűzött példányból 495 darab jutott a könyvbarátoknak, 80 került Kovács Andorhoz Bázalbe, 500 jutott az amerikai lelkeseknek, 14 érkezett Kovács amerikai címére, és 280 maradt Püskiéek raktárában. A 222 kötött könyvet illetően 78 darab a könyvbarátokhoz ment, 24 került Kovács Andor bázeli címére és 120 került a raktárba. A visszaérkezett köteteket (8 fűzött és egy kötött) a feljegyzés szerint Kovácshoz juttatták el, a lelkesek számára megmaradt 200 példány új borítólappal cserére Püski Istvánnak adták át.¹⁵⁴ Püski Sándor ajándékként egy példányt a Református Egyházközség Könyvtárának és a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának is küldött.¹⁵⁵

Bár Püski terjesztői rendszere alapvetően családi alapokon nyugodott, vállalkozása mégis az emigrációra nézve kiterjedtnek, globálisnak tekinthető, a fellépő nehézségeket (távolság okozta problémák, anyagi gondok) lehetőségeihez mérten sikeresen kezelte, munkájának eredményeképpen sikeresen meghódította az Egyesült Államok és Magyarország nagyhírű egyetemi könyvtárait.

149 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Püski Sándor levele Kovács Andornak, 1987. 12. 08.

150 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Bárczay Gyula levele Püski Sándornak, 1987. 12. 18.

151 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Püski Sándor levele Bárczay Gyulának, 1987. 12. 30.

152 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Püski Sándor levele Bárczay Gyulának, 1988. 04. 30.

153 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Püski Sándor levele Bárczay Gyulának és Kovács Andornak, 1988. 05. 20.

154 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, Ravasz könyvek dispoziója, 1988. 10. 26.

155 RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 27. tétel, A Református Egyházközség Könyvtárának köszönőlevele Püski Sándornak, 1988. 10. 27.; RETÖRKI Archívum, Püski Sándor hagyatéka, 3. doboz, 28. tétel, A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának köszönőlevele.

A könyvkészítésre koncentrálna egy konkrét példán keresztül igyekeztem bemutatni a munkafolyamatot, a fellépő komplikációkat is feltárva. Továbbá a hagyatékn eddig publikálatlan forrásai alapján kíséreltem meg rekonstruálni, bemutatni a Püski–Corvin Kiadó terjesztői és kiadói működésének gyakorlatát, betekintést nyújtva a cég mindennapjaiba.

Összegzés

Püski Sándor kapcsolatrendszerének kiépülése és stabilizálódása hosszú folyamat eredménye volt. A „hivatalos Magyarországgal” szemben tanúsított kompromisszum-készségét az emigráció egyes csoportjai, csoportosulásai nem tudták értelmezni.

Könyvkiadói és terjesztői mentalitását figyelembe véve fontos megállapítani, hogy nem az anyagi siker motiválta. Mindig olyan szerzőknek próbált megjelenési lehetőséget adni, akiknek a munkáját – még ha nem értett is velük maradéktalanul egyet – fontosnak találta, fantáziát látott benne. Boltjában Duray Miklós és Faludy György művei megfértek egymás mellett. Az előadói körutak szervezésének köszönhetően élő kapcsolatot alakított ki az emigrációs irodalom és tudományosság képviselőivel és a magyar kultúra élharcosaival. Kapcsolati hálójá fontos szerepet játszott a külföldi magyarság kulturális összetartásában.

A határon túli magyarok ügyét Püski Amerikában töltött éveit alatt is képviselte, figyelemmel kísérté, fontosnak tartva az összetartozás hangsúlyozását a magyar politika passzivitásával szemben. 1989-ben úgy látta, a magyar társadalom a kérdés megítélésében egységes, sajnos azonban a trianoni békediktátum értékelése a mai napig élénk vitáknak ad teret.¹⁵⁶

A népi mozgalom és Szárszó mindvégig szerepet játszott életében, erre jó példával szolgál az említett „Amerikai Szárszó” és hazatérésének körülményei.

A bizományosi rendszer működését megvizsgálva a fentebb felsorolt főbb eszmei irányelvekre vonatkozóan találhatunk összefüggéseket.

Püski Sándor – bár történeti emlékezetünkben nevéhez az 1943-as szárszói konferencia párosult – amerikai pályafutása alatt a kezdeti nehézségek ellenére „Magyar-Amerikában” szeretetteljes fórumot teremtett az emigrációs magyarság számára.

„A magyar szellemi élet legnagyobb hatókörű központja – talán egyetlen igazán élő-ható »intézménye« – a tengerentúlon ez a szerény kis üzlet”¹⁵⁷ – összegezte Püski művét amerikai útjára emlékezve Fekete Gyula.

156 Fejér: i. m. 115.

157 Fekete Gyula: *Meditáció Amerikáról*. Bp., 1987, Magvető, 77.

BIBLIOGRÁFIA

- Bakos István: *Nemzetépítő kísérlet: A Magyarok Világszövetsége kronológiája, 1989–2000*. Laki-telek, 2018, Antológia.
- Borbándi Gyula: *Hazai tankönyvek külföldi tanulóknak*. ÚL, 1973/6, 555–557.
- Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom: A harmadik reformnemzedék*. New York, 1983, Püski.
- Borbándi Gyula: *Emigráció és Magyarország: Nyugati magyarok a változások éveiben, 1985–1995*. Basel–Budapest, 1996, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
- Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985*. Hága–Budapest, 2006, Mikes–Széchenyi.
- Csúri Ákos (szerk.): *Paraván: Dunakorzó az arcvonalban I: Püski Sándor = Cs. Á.: A 93 éves Püski Sándorral beszélget Csúri Ákos*. Bp., 2004, Püski, 17–57.
- Duray Miklós: *Kutyaszorító II*. New York, 1998, Püski.
- Erdélyi Erzsébet – Nobel István: „A nemzet ha megmarad csak otthon marad meg”: Beszélgetés Püski Sándorral. *Forr*, 2001/2, 37–46.
- Fazekas Erzsébet. *Magyar könyvesház New Yorkban*. *EgyLa*, 1985/14, 6.
- Fejér Gyula: *Mi magyarul vagyunk emberek: Beszélgetések a magyarságtudatról itthon és a nagyvilágban = F. Gy.: Püski Sándor: politikus, könyvkiadó, Amerikai Egyesült Államok*. Bp., 1989, Hírnök Média, 111–116.
- Fekete Gyula: *Meditáció Amerikáról*. Bp., 1987, Magvető.
- Püski István – Gulay István: „Ismertem az írók körüli mágneses teret”. *Püski Sándor élete hagyatékának tükrében I*, 1929–1945. Bp., 2015, Püski.
- Püski István – Gulay István: „Magyar ügyben mindenkivel szóba állunk”: *Püski Sándor élete hagyatékának tükrében III*, 1970–2009. Bp., 2016, Püski.
- Kende Péter: *A Magyar Füzetek búcsúja*. *Szávég*, 1990/3–4, 5–13.
- Kisteleki Károly: *Az európai szuverenitás nézőpontjai és az erdélyi állam = Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene*. Szerk. Dáné Veronika, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2014, Erdélyi Múzeum, 163–188.
- Kondor Katalin (szerk.): *Névjegy: Válogatás Kondor Katalin műsorából = K. K.: A Könyves*. Bp., 2004, Magyar Rádió, Masszi, Püski, 181–186.
- Körmendy Zsuzsanna: *Sztornó – Liberális szégyenpadra került az „antimagyar, antinémet és antiszemita” Márai Sándor*. *MN*, 2008/244, 21–24.
- N. N.: *Duray Miklóst ismét bebörtönözték Pozsonyban – Hungárián Humán [sic!] Rights Foundation*. *I-O*, 1984/2, 10–11.
- N. N.: *Szerecsenmosdatás New Brunswickon*. NYiMÉ, 1971, 8.
- Papp István: *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990*. Bp., 2012, Jaffa.
- Petővári Ágnes: *A Magyar Élet könyvkiadóról*. BME, 1983.
- Püski Sándor emlékkönyv: *Egy legendás ember beszédes dokumentumai*. Szerk. Püski István, bev. Püski István. Bp., 2013, Püski, 2013.
- Püski Sándor – Salamon Konrád: *Pótlás a Szárszó 1943 címen a Kossuth Kiadónál Budapesten megjelent könyvhöz*. New York, 1984, Püski.
- Püski Sándor: *Könyves sors – magyar sors*. Bp., 2002, Püski.
- Ravasz László: *Válogatott írások, 1945–1968*. Bern, 1988, EPMSZ.
- Révész Sándor: *Az Antimindenes*. *Besz*, 2008/6, 50–68.
- Standeisky Éva: *Üldözött értelmiségiek a kora Kádár-korszakban*. Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere (Esettanulmány). *Ék*, 2002, 169–190.
- Szekér Nóra: *Titkos társaság: A Magyar Testvéri Közösség története*. Bp., 2017, Jaffa (Modern magyar történelem sorozat).
- Szeredi Pál: *A népi egységtől a nemzeti egységig: A Püski Kiadó története*. Emlékező kiállítás. Bp., 1991, Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Szeredi Pál: *Egy könyv születése*. Borbándi Gyula első magyar nyelven megjelent kötetének története. *Hit*, 2015/9, 6–18.